

Dolors Bramon

MOROS I CATALANS

La història menys coneguda
dels sarraïns a Catalunya

MOROS I CATALANS

© 2017 Dolors Bramon

© Imatge de portada: Harpia (segle XI)
Museu de la Noguera
Angle Editorial n'agraeix expressament la col·laboració.

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial
Muntaner, 200, àtic 8a
08036 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com
angle@angleeditorial.com

Primera edició: maig de 2017
ISBN: 978-84-15307-57-0
DL B 10672-2017
Imprès a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre,
ni la incorporació a un sistema informàtic,
ni la transmissió en cap forma ni per cap mitjà,
sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes,
sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

Dolors Bramon

MOROS I CATALANS

La història menys coneguda
dels sarraïns a Catalunya

Taula

PRELIMINAR	11
1. L'ARRIBADA I L'ASSENTAMENT DE MUSULMANS	15
2. GEOGRAFIA ANDALUSINA	45
3. LA GENT	61
4. LA HISTÒRIA ANDALUSINA EN TERRES CATALANES	85
5. ELS SARRAÏNS CATALANS	123
6. EL DECLIVI I LA FI DELS MORISCOS CATALANS	145
7. CURIOSITATS QUE PROVENEN DEL NOSTRE PASSAT ISLÀMIC	173
8. CONVIVÈNCIA, COEXISTÈNCIA O CONVENIÈNCIA?	197
BIBLIOGRAFIA	217

Al meu millor mestre, F. Corriente,
i al millor deixeble, T. Loinaz

PRELIMINAR

Aquest no és un llibre d'història, sinó d'històries que van passar...

De fet, van passar molt abans que fóssim catalans. Per començar, hem de remuntar-nos a la primera meitat del segle VIII, quan els nostres avantpassats ja eren la barreja de gent que després hem continuat sent... Abans que algú altre o que nosaltres mateixos ens donéssim el nom de catalans, en vàrem tenir d'altres, de noms: visigots, romans, celtibers, ibers (encara que no tots pertanyéssim a la mateixa categoria)... i reculant, reculant, ens perdem més en la foscor de la prehistòria, agrupats en tribus i clans de noms curiosos i variats. Doncs bé, en aquesta època també vam ser musulmans (d'origen àrab o berber) o muladís, és a dir, hispànics convertits al credo de l'islam, o mossàrabs si continuàvem sent cristians, i, fins i tot, vam ser esclaus. Acabat el període andalusí, quan manaven els cristians, alguns vam ser moros o sarraïns, però de fet, el nom que ens ha donat la historiografia és el de mudèjars si professàvem la fe islàmica i, després dels bateigs forçosos i massius, vam ser moriscos. El llibre que teniu a les mans tracta el nostre passat, des de l'arribada

sistemàtica de musulmans a terres ibèriques, l'any 711, fins que l'islam en fou expulsat, a començaments del segle XVII, per reial decret. D'aleshores ençà, i sobretot des de mitjan segle passat, s'han instal·lat nous musulmans a Catalunya, però la seva arribada, la seva història i els seus motius són tota una altra qüestió, que ara i aquí no tractaré.

Per què moros i catalans en el títol?

M'he decidit per titular així aquesta obra per les raons que tot seguit explicaré. El terme *moro* en època medieval no va tenir el sentit despectiu que alguns ignorants –i potser també mal intencionats– li donen avui, tot desconeixent-ne l'origen i el vertader significat. Lamentablement i errònia, de vegades aquest nom s'aplica a musulmans de molt diverses procedències i fins i tots als conversos actuals, quan, en realitat, *moro* al·ludia i al·ludeix als descendents dels habitants de la Mauritània romana, els *mauri*, que, *grosso modo*, són els que ara, al marge de les seves creences, anomenem magrebins. Fa temps que diversos historiadors i filòlegs ens esforcem a eliminar el component de menyspreu que acompanya gairebé sempre el nom de *moro* i en critiquem l'ús quan s'aplica a tots els musulmans, sigui quin sigui el seu origen geogràfic, però la veritat és que, ara com ara, aquest error sembla difícil d'erradicar. Hem d'assenyalar l'absència de menyspreu en l'ús del terme *sarraí*, que, al seu torn, deriva del mot *sarraceni*, que era un dels noms que utilitzaren els autors clàssics llatins i els eclesiàstics per designar genèricament els àrabs, tot i que els àrabs no el van fer servir mai. Sembla que prové de l'arameu rabínic *sarqa'ín*, gentilici de *seraq*, 'desert', i que es va donar d'entrada a la tribu nòmada del nord d'Àrabia dels

Banu Sarraj, que solia dedicar-se a la ramaderia, però també al pillatge de les caravanes que travessaven la península del Sinaí. Per extensió, va aplicar-se a tots els àrabs i, més endavant, a tots els musulmans, especialment als hispànics quan ja existia el nom de catalans. En la nostra edat mitjana, cap dels dos conceptes no va ser mai despectiu i la documentació de la Corona catalanoaragonesa mostra a bastament que els musulmans hi foren coneguts indistintament com a moros o sarraïns. Ambdues denominacions figuren amb tota normalitat al *Libre dels Feyts* o *Crònica de Jaume I* quan el rei parla, per exemple, dels pactes que va establir amb els representants de les aljames (les comunitats sarraïnes) valencianes. També s'utilitza en les altres grans cròniques catalanes medievals, com les de Ramon Muntaner, Bernat Desclot o el rei en Pere, així com en l'obra de Llull i un llarg etcètera. D'altra banda, he pensat que potser seria bo reivindicar el bon ús del terme *moro* i reimplantar el nom de *sarraïns* entre nosaltres, perquè és bonic, té una magnífica sonoritat i fins i tot –i si ho voleu– perquè porta dièresi en el femení i en el plural (si les noves normes de l'IEC no l'han suprimida). Així, s'aniria estenent en el llenguatge quotidià i deixariem de dir «moros» als musulmans pakistanesos, als senegalesos, als egipcis, als francesos, als de Nova York o als nascuts i viscuts al carrer Gran de Gràcia. I, pitjor encara!, no explicariem que «s'ha fet moro» el fill de la senyora Quimeta de Sants o d'allà on sigui si es convertís a l'islam.

En aquesta obra he prescindit dels llibres de polèmica religiosa medieval, nombrosos, interessants i ben estudiats, perquè, encara que la majoria fossin destinats al poble, s'ha de tenir en compte que són producte d'intel·lectuals més

o menys qualificats. En conseqüència, cal espigolar les dades disperses sobre els moros o sarraïns en la documentació general; des d'aquí convido els estudiosos a tirar endavant aquesta tasca tan feixuga. I ara, centrant-nos en el període comprès entre els anys 713 i 1614, anirem veient algunes de les coses que van passar...

1

L'ARRIBADA I L'ASSENTAMENT DE MUSULMANS

Com dèiem, un dia de l'any 713 van començar a arribar a les terres que avui anomenem Catalunya, i que estaven més o menys organitzades dins de l'anomenada civilització cristianooccidental, una gent forastera que portava altres idees i altres sistemes d'organització.

Qui eren els que van venir?

Es tractava d'una munió de gent que avui coneixem com a musulmans i que professaven la doctrina religiosa pròpia de l'islam. Bàsicament, creien en l'existència d'un Déu únic, la doctrina del qual havia donat a conèixer entre els anys 620 i 632 a la península d'Aràbia un profeta que es deia Muhàmmad. Aquest Déu únic havia de ser el mateix Ésser en què creien els jueus i els cristians que ja vivien a Ibèria, perquè de Déu, s'hi cregui o no s'hi cregui i, en cas d'existir, només n'hi pot haver un. Si deixem de banda el dogma cristià de l'anomenada Santíssima Trinitat i que a alguns, ja de petits, ens van ensenyar que és un misteri, com que Déu, a més d'etern, omniscient, totpoderós i moltes altres coses, també és creador, ha de ser únic per força. Així ho explicita un fragment del

llibre que els fidels de l'islam consideren el Seu dictat i que ho raona clarament:

«Déu no ha adoptat cap fill ni hi ha cap altra divinitat juntament amb Ell. Si no, cada déu s'hauria atribuït el que haguera creat i uns haurien estat superiors a altres. Glòria a Déu, que està per damunt del que expliquen!» (Alcorà 23:91)

És evident que el déu creador dels virus de la sida i el Zika, els tsunamis o els terratrèmols tindria molt menys predicament que l'artífex de la bellesa, la música o les flors...

L'arribada de musulmans a la península Ibèrica... i més enllà

Acceptada a Aràbia i al seu entorn la nova manera d'entendre Déu que constitueix l'islam, els seus fidels s'expandiren arreu i molt ràpidament. Cap a l'oest, després de recórrer tot el nord d'Àfrica, grups de musulmans travessaren l'estret de Gibraltar i entraren a la Hispània, que llavors era visigoda. És obvi que algun individu i fins i tot algun grup devia haver arribat ja abans a les costes bètiques, però l'any 711 ho van fer de manera organitzada, o així ho ha acordat la historiografia. Sabem que el primer contingent d'invasors fou comandat per un berber, Tàriq ibn Ziyad, i que l'any següent va ser el torn de l'àrab Mussa ibn Nussayr, que no devia voler ser menys i que també s'hi va apuntar.

Tot seguit, utilitzant el que restava de les vies romanes, de fet força malmeses pels visigots, els forasters s'endinsaren per gairebé tot el territori peninsular i s'hi instal·laren (amb excepcions puntuals a terres gallegues, èuscars i pirinenques). El seu avanç fins i tot ultrapassà els Pirineus: l'ocupació de

poblacions com Narbona (720), Tolosa de Llenguadoc (721) i Carcassona i Nîmes (725) significà la fi del domini visigòtic a la fins aleshores anomenada Gàl·lia gòtica. També es van fer amos de Lió i de bona part del territori del Roine, però foren derrotats l'any 732 a Poitiers. La desfeta fou tan descomunal que les cròniques àrabs posteriors parlen d'aquell any com «l'any dels màrtirs».

Per què van venir?

Aquesta qüestió s'ha simplificat molt dient que els musulmans que van arribar a Hispània a principis del segle VIII ho van fer en tant que fidels de l'islam i per tal d'expandir la nova doctrina. És ben cert que no es pot desestimar el fort component religiós que caracteritzà l'expansió islàmica primerenca, però també crec que ha d'emmarcar-se dins dels tradicionals moviments de pobles que han sovintejat arreu i al llarg de la història, és a dir, dins d'un fenomen de *Völkerwanderung* o migració, que ja ha estat convenientment estudiat. I és obvi que l'èxit inicial de les campanyes realitzades en temps del Profeta serien l'esperó que animaria els seus successors a prosseguir el seu avanç.

Val a dir, a més, que l'islam avançà entre persones que tenien una religió monoteïsta, i aquestes, segons l'Alcorà, no podien ser constretes a abraçar l'islam, sinó que únicament restaven obligades al pagament de tributs si s'hi sotmetien, tal com veurem. Però també és cert que els enfrontaments armats podien proporcionar un abundós botí. És per tot això que, per explicar el fenomen de l'expansió de l'islam, crec que no es pot posar massa èmfasi en el proselitisme religiós, que es revela com a pràcticament inexistent.

Els pactes de capitulació

El procés pel qual tants territoris foren incorporats a l'imperi islàmic va ser de dues menes: en la primera d'elles, si es donava el cas d'un enfrontament armat, les poblacions que havien ofert resistència podien ser esclavitzades i els seus béns podien ésser considerats com a botí de guerra i requisats. Però el cert és que la majoria de les vegades s'establien pactes de capitulació. S'ha exagerat molt en explicar l'expansió islàmica mitjançant l'espasa. I no només explicant-la pel poder de l'espasa, sinó que fins i tot s'ha arribat a suposar l'extinció dels pobles incorporats al nou govern. Però realment no va ser així; en general, els envaïts van ser respectats i les seves propietats no es van repartir entre els combatents, sinó que els antics propietaris s'hi van quedar, sotmesos a diverses prestacions. En el segon tipus, i de fet el més freqüent, les poblacions foren sotmeses gràcies als anomenats pactes de reconeixement de sobirania. En aquest cas, funcionaven perfectament les directrius del passatge alcorànic relatiu a la «Gent del Llibre», és a dir, als creients de les altres religions monoteistes que l'islam considera revelades i que diu: «Combateu els que havent rebut l'escriptura, no creuen en Déu ni en el Darrer Dia, ni prohibeixen el que Déu i el seu enviat han prohibit, ni practiquen la vertadera religió! Combateu-los fins que, humiliats, paguin el tribut!» (Alcorà 9:29)

Conquesta o invasió?

En contra del que se'ns ha fet creure tradicionalment, no sembla que es pugui qualificar de conquesta l'entrada de musulmans a l'antiga Ibèria. És sabut que la ciutat de Còrdova, una de les més poblades de la Península, per exemple, s'entregà com a conseqüència d'un setge sostingut només per quatre-

cents genets. Pel que fa a Toledo, capital llavors del regne visigot, sabem que no oposà resistència i es diu que els jueus van propiciar-hi l'entrada dels invasors, tot obrint-los les portes de la ciutat, cosa que provocà la fugida de molts cristians i de les seves autoritats. Més a prop nostre, consta també que Osca fou assetjada i que els seus habitants resistiren dins de les seves muralles. Els assetjants es quedaren fora de la població tot esperant un canvi de circumstàncies: van construir habitatges i van sembrar, plantar i recol·lectar fora muralla durant set anys, fins que els de dins, esgotats els aliments i tota mena de recursos, els van obrir les portes tot sol·licitant el pacte de pau. Osca va passar a ser islàmica des de llavors i fins a l'any 1096. Es diu que els que es van convertir a l'islam seguien essent amos de les seves persones i dels seus béns i que els que volgueren seguir com a cristians ho van poder fer, això sí, pagant un impost de capitació, és a dir, una quantitat determinada segons el nombre de persones que constituïen una unitat familiar.

Val la pena d'insistir-hi: des de l'entrada de musulmans per l'estret de Gibraltar, l'any 711, fins al seu assentament a l'altra banda dels Pirineus (725), van transcórrer només catorze anys i, en conseqüència, no crec que es pugui parlar de conquesta. Malgrat el que força llibres expliquen, ben poques poblacions s'enfrontaren a l'invasor, però inventant i divulgant aquesta fal·làcia, si després convenia, es podria parlar de reconquesta i es podrien lloar les proeses i les glòries dels hispans. En aquest punt, pot ser ben il·lustratiu recordar algunes consignes que propugnava el nacionalcatolicisme espanyol i que els estudiants dels anys cinquanta havíem de memoritzar. Un bon exemple pot ser el *Libro verde de la Falange* (segons l'argot

estudiantil dels batxillers d'aquells anys) amb frases com «el español es portador de valores eternos», o «España es una unidad de destino en lo universal». Travessar la Península amb tan poc temps i ultrapassar-la més enllà dels Pirineus sembla indicar que, en comptes de tractar-se d'una conquesta, i fent servir una expressió taurina, més aviat va ser un *paseillo*...

Estratègies de combat

Que els musulmans portessin dones i filles als camps de batalla era un costum que ja provenia dels primers temps de l'islam i fins i tot d'abans. Diuen que el Profeta, cada vegada que entrava en combat, rifava entre les seves esposes quina seria l'afortunada que l'acompanyaria. És obvi que també hi feien tasques d'intendència i d'infermeria, però, pel que es pot deduir de la Sunna o Tradició, el fet principal era que, en moments de desmoralització de la tropa, podien ser exhibides, sense vel i fins i tot sense roba, per incitar el valor dels combatents.

Una crònica àrab explica que Mussa ibn Nussayr atacava una fortalesa hispànica en la qual l'enemic tenia moltes tropes i abundants provisions; ambdós bàndols lluitaven en un fortíssim combat. Mussa ordenà llavors que fossin tretes de les tendes les dones a cara descoberta per tal que fossin mostrades a les tropes. Llavors,

«els musulmans s'enardiren, la lluita s'aferrissà i Déu –lloat sigui!– li concedí la victòria. Mussa acostumava a algarejar portant la seva família perquè creia que això facilitava la resposta favorable a les seves pregàries a Déu».

L'entrada i l'establiment en terres avui catalanes

La veritat és que no en tenim gaires detalls: sabem que es va produir entre els anys 712 i 714 i que es va fer des de Saragossa, via Lleida. També ens consta que algunes poblacions van oferir resistència als invasors. Va ser el cas d'*Ègara*, és a dir, Terrassa, de *Baetulo*, Badalona, d'*Iluro*, que correspon a l'actual Mataró; de Tamarit de Llitera i de Fraga i, molt possiblement també, d'Empúries; però dos nuclis tan importants com Barcelona i Girona optaren per la rendició i es van lliurar al nou poder per capitulació, sense que tinguem notícia d'enfrontaments. Girona va haver de guanyar-se la fama d'immortal més tard.

Les terres de Lleida, paradigma de l'ocupació

Gràcies a una oportuna i antiga citació sí que tenim documentada la reacció dels pobladors de diversos castells de les terres de Lleida davant l'arribada de musulmans. Es tracta de la traducció castellana medieval *Crónica del Moro Rasis* (segle x), que ens ha pervingut de l'obra d'un dels historiadors més fiables dels primers temps del període andalusí: «Quando los moros entraron en España, las gentes que morauan en estos castillos [de Lleida] fizieron pleitesía con los moros e fincaron en sus castillos, e los moros sin contienda».

Queda clar amb aquesta notícia que la gent de les terres de Ponent no va oposar resistència a la invasió i que va continuar vivint-hi com si res. Cal suposar, a falta de més dades, el mateix per a la majoria de les altres poblacions avui catalanes.

Qui va ser l'artífex de la conquesta de Tarragona?

L'antiga seu arquebisbal tarragonina també sucumbí al nou invasor. Sabem, però, que li plantà cara, pagant-ne un preu

molt alt. Segles després, els cronistes àrabs encara es fan ressò de les meravelloses restes romanes que s'hi trobaren.

Ara com ara, ens és impossible d'establir amb seguretat si va ser l'àrab Mussa ibn Nussayr o bé el berber Tàriq ibn Ziyad el que va aconseguir-ne la capitulació. Això és així perquè la ja esmentada *Crónica del Moro Rasis* informa que

«Tarragona fue de los logares mas antiguos que fallan fundamentos muy viejos e muy maravillosos, e ay cosas que se non desfazen por ningun tiempo, maguer todas las destruyo Tàriq, fijo de Nussayr, quando entro en Espana, e el mato las gentes e destruyo las obras, mas non pudo todas tanto las fizieron de firmes»,

en què, com es pot observar, amb la filiació errònia de *Tàriq* [ibn Ziyad], *fijo de* [Mussa ibn] *Nussayr*, el text confon, malauradament, els noms dels dos protagonistes de la penetració islàmica a Hispània i, ara com ara, i malgrat l'intent de diversos estudiosos, ens deixa amb l'interrogant.

L'abandó de Tarragona

En qualsevol cas, els combatents musulmans vencedors a Tarragona prosseguiren nord enllà a través de l'antiga Via Augusta i, pel que sembla, van tardar uns tres mesos a controlar els principals camins de les terres que avui són catalanes. Al cap de quatre o cinc mesos més ja havien aconseguit dominar tota la xarxa secundària de vies de comunicació. Entre la tardor del 716 i la primavera del 719, el recentment nomenat governador o valí, al-Hurr, entrà a Barcelona (716) i continuà avançant cap a la Narbonesa.